

ŞİDDET İÇEREN TV PROGRAMLARI İLE ÇOCUKLARIN SALDIRGAN DAVRANIŞLARI ARASINDAKİ İLİŞKİYE GENEL BAKIŞ

Dr. Melike SAYIL (*)

Televizyonun çocuklar üzerindeki etkisinin çok yönlü olduğu bilinmekle birlikte araştırmacıların ilgisel daha çok olumsuz sosyal davranışlar üzerinde yoğunlaşmış ve çocukların saldırgan davranışlarının televizyondaki şiddetten etkilendiği yolunda genel bir kanaat oluşmuştur. Başta televizyon olmak üzere diğer kitle iletişim araçlarının davranışlar üzerindeki etkisinin gözlenmesi ve özellikle gelişmiş ülkelerde şiddet olaylarının ve çocuk suçluluğunun artması üzerine sosyal bilimciler dikkatlerini, saldırgan davranışın altında yatan nedenler üzerine yöneltmişlerdir. 1950'li yılların sonlarına doğru çocuklarda ve ergenlerde saldırgan davranış üzerine başlayan çalışmalar, 1960'lı yıllardan itibaren yoğunlaşmaya başlamış ve laboratuvar deneyleri, alan deneyleri ve boylamsal incelemeler şeklinde dağılmıştır (Rubinstein, 1963; Eron, 1980). Çocukların izledikleri TV süresi ve beğendikleri TV programları hakkında ana - babalarından elde edilen bilgi ile aynı çocukların arkadaşları tarafından belirtilen saldırgan davranışları arasında pozitif yönde bir ilişki elde edilmiş ve bunun üzerine konuyla ilgili çalışmaların sayısı artmıştır (Eron, 1963; Singer ve Singer, 1963).

Alan çalışmalarıyla neden - sonuç ilişkileri elde edilemeyince manipülasyonlu laboratuvar deneyleri düzenlenmiş ve

* Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü Araştırma Görevlisi

deneylerin bulguları sosyal öğrenme ve uyarılma kuramlarını desteklemiştir (Bandura, 1965; Ross ve Ross, 1961; 1963). Daha sonra Sosyal Psikoloji ve Gelişim Psikolojisi'nin bazı alt alanlarında ekolojik geçerliği olan çalışmalara daha fazla önem verilmesi üzerine, deneysel çalışmalara olan ilgi azalmış ve gözlenebilir saldırgan davranışın altında yatan psikolojik süreç, doğal ortamlarda ve boylamsal çalışmalarla incelenmeye başlanmıştır. Bugün artık televizyondaki şiddet ile saldırgan davranış arasında bir ilişkinin olup olmadığı sorusundan veya iki değişken arasındaki neden-sonuç ilişkisinden ziyade, ilişkinin anlaşılmasına katkısı olabilecek ara değişkenler ve bilişsel süreçler üzerinde durulmaktadır.

Saldırgan davranış ve televizyon arasındaki ilişkiyi incelemeye çalışan araştırmaların hareket noktasını genellikle dayalı oldukları kuramlar oluşturmakta ve sorulan araştırma soruları kuramlara göre farklılaşmaktadır. Bunun doğal sonucu olarak da farklı araştırmalardan elde edilen bulgular, konunun anlaşılmasında tamamlayıcı rol oynamaktadır. Araştırma bulgularından ileride söz edilecektir, ancak bulguların daha kolay değerlendirilmesi amacıyla öncelikle kuramsal açıklamalara değinilmiştir.

Kuramsal Açıklamalar:

İnsan ve hayvanlardaki saldırgan davranışı açıklamaya çalışan kuramlar, saldırganlığın tayin edicilerini başlıca içsel ve dışsal faktörler olarak ayırabileceğimiz iki temel nedene bağlamaktadırlar. Saldırganlığı içsel biyolojik faktörlerle açıklamaya çalışan iki kuramcı Freud ve Lorenz'dir (Pervin, 1984).

Freud, başlangıçta saldırganlığı, yaşam içgüdüsüne bağlı cinsel enerjinin boşalmasındaki engellenmeye karşı ortaya çıkan bir reaksiyon şeklinde ifade etmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra saldırganlık üzerindeki düşüncelerini daha sistematik hale getirerek ölüm içgüdüsünü ortaya atmış ve bu içgüdüyle bağlantılı olan yıkıcı enerjinin genelde dışarıya yöneltildiğini ileri sürmüştür. Birey, saldırgan davranarak yıkıcı enerjinin kendine zarar vermeden boşalmasını sağlamakta ve gerginliği

azaltmaktadır. Saldırganlığın bireyin kendine yönelik olabileceği veya sosyal kabul gören başka bir davranış şeklinde ortaya çıkabileceği üzerinde de durmuştur (Pervin, 1984; Mummerday, 1988).

Etolojistlerden Lorenz ise saldırganlık içgüdüünün insan ve hayvanlarda ortak bir içgüdü olduğunu ileri sürmektedir. Bu içgüdüünün hayvanlarda biyolojik ve yaşamı sürdürücü işlevini belirlemiş; insanların ise saldırganlığı kendi cinslerine yönelten tek canlı olmalarının nedenlerini araştırmıştır (Pervin, 1984).

Saldırganlığı dış faktörlere ağırlık vererek açıklayan ve görgül araştırmalara imkan tanıyan kuramların başlıcası engellenme - saldırganlık kuramıdır. Engellenme - saldırganlık kuramcılarını bireyin saldırgan davranmak için güdülenebileceğini, fakat bunu içsel faktörlerin değil de engellenmenin ortaya çıkardığını ileri sürmüşlerdir (Sears, Freedman ve Peplau, 1985; Pervin, 1984; Mummerday, 1988). Engellenme hedefe yönelik bir davranışın önüne geçilmesi durumu olarak; saldırganlık da, başka bir organizmaya zarar verme şeklinde tanımlanmıştır. Engellenmenin saldırganlığı ortaya çıkardığı; saldırgan davranışın da daima bir engellenmenin sonucu olduğu ifade edilmiştir. Bazı engellenme durumlarında saldırganlığın ortaya çıkmadığı eleştirileri üzerine Berkowitz (1974), engellenme ve saldırganlık arasına bazı değişkenler katmıştır. Bunlardan biri, engellenmenin duygusal uyarılma yaratarak bireyi saldırgan davranmaya hazır hale getirmesi, diğeri de saldırgan davranışın ortaya çıkması için ortamda saldırganlığa ilişkin öğrenilmiş ipuçlarının var olmasıdır.

Dış faktörlere en fazla ağırlık veren kuramcılar, sosyal öğrenme kuramcılarıdır. Sosyal öğrenme kuramında saldırgan davranışın da diğer davranışlar gibi ya koşullamayla ya da model alma yoluyla öğrenildiği ileri sürülmektedir. (Pervin, 1984; Mummerday, 1988). Bandura, insanların hem çevreye hem kendilerine karşı olan saldırgan davranışlarını açıklamak için "saldırganlık içgüdüü" kavramına gerek olmadığını, çünkü; bütün saldırgan davranışların sosyal kontrol altında olduğunu savunmaktadır (Bandura ve ark., 1961; 1963). Şiddetin ve saldırgan davranışın gözlenmesinin, bir yandan yeni saldırgan davranışların öğrenilmesine yol açtığı; öbür yandan da

saldırganlığa karşı genel ketlenmede azalma sağladığı ileri sürülmüştür. Saldırgan davranışın sürmesi ise daha çok pekiştirmelere bağlanmıştır (Bandura ve ark., 1961; 1963).

Uyarılma kuramlarında gürültü, sıcak ve şiddet hareketleri gibi itici uyarıcıların bireyleri saldırgan davranmak için hazır hale getirebildikleri ve saldırgan davranma eğilimlerini artırdığı üzerinde durulmaktadır (Pervin, 1984). Ayrıca, sadece itici uyarıcıların değil, saldırganlıkla doğrudan ilişkili olmayan fiziksel çaba, heyecan uyandıran haberler ve casus filmleri gibi bazı uyarıcıların da bir durumda yarattıkları uyarılmanın, saldırganlık içeren yeni bir duruma transfer olabildiği ve bu yeni durumda saldırgan davranma eğiliminin arttığı bulunmuştur (Zillman, 1971). Genellikle itici uyarıcıların öfke ve kızgınlık uyandırdıkları ancak bu duyguların her zaman saldırgan davranışa yol açmayacağı ve bazı olumlu duyguların uyarılmasının da saldırganlığı ketleyeceği üzerinde durulmuştur (Mumnerday, 1988).

Televizyondaki şiddet ile saldırgan davranış arasındaki ilişkiyi inceleyen pek çok araştırma ilişkinin çok yönlü olduğunu göstermektedir (Eron, 1980; Eron, Huesman, Brice, Fischer ve Mermelstein, 1983; Eron ve Huesman, 1984; Huesman, Lagerspertz ve Eron, 1984; Friedrich - Cofer ve Huston, 1986; Bandura ve ark., 1963; Eron, Huesmann, Lefkowitz, ve Walder, 1972).

Araştırma Bulguları :

Saldırgan davranış ile televizyon arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmaların temel sayıltısı, saldırganlığın öğrenilmiş bir davranış olduğudur. Bununla birlikte, genetik etkilerin, biyolojik, anatomik ve fizyolojik bileşenlerin saldırgan davranışın ortaya çıkışındaki rolü reddedilmemektedir. Başka bir insana zarar veren sözel, fiziksel, suçlayıcı veya dolaylı herhangi bir hareket saldırgan hareket olarak tanımlanmaktadır (Eron, 1980).

Eron ve arkadaşları (1972) tarafından 1960 yılında başlatılan ve on yıl sonra tekrarlanan 875 denegin katıldığı ilk boylamsal çalışmada çocukların, televizyondaki şiddetten etkilendikleri

hassas bir dönemin varlığı saptanmıştır. Yaklaşık 8 yaşındaki çocukların, yaşamda karşılaşılan problemlerin çözümünde saldırgan davranışın tek yol olduğuna inandıkları bulunmuştur. On yıl sonra da bu çocukların saldırgan davranışları sürdürdükleri ve saldırganlık içeren programları gerçekçi buldukları görülmüştür. Şiddet içeren yayınları izlemenin birleştirici etkisi olduğu ve on yıl sonraki davranışı yordayıcı değerinin, aynı yaştaki davranışa göre daha fazla olduğu bulunmuştur (Eron ve ark., 1972). Cinsiyetlere göre bakıldığında ise sözü edilen etkinin erkek çocuklarda ortaya çıktığı görülmüştür. Allenin sosyoekonomik düzeyi, ana-babanın saldırgan tutumları, televizyon izleme süreleri ve çocukların zeka düzeyi gibi ara değişkenler kontrol edildiğinde de aynı etki bulunmuştur. (Eron, 1980).

Birinci boylamsal çalışmada iki değişken (TV izleme ve saldırgan davranış) arasındaki zamandaş korelasyonun, on yıl sonraki davranışı yordayan korelasyondan daha düşük olması üzerine birinci ve üçüncü sınıftaki 758 denegın yer aldığı üç yıl süren ve iki kuşağın incelendiği bir başka boylamsal çalışma daha yapılmıştır (Eron ve ark., 1983). Bulgular, çocukların saldırgan davranışlarının yaşla birlikte (6 yaşından 10 yaşına kadar) arttığını göstermiştir. Televizyonda şiddet içerikli filmleri izleme süresi 6 yaşından 8 yaşına kadar artmış; 8 yaşından 10 yaşına kadar azalmıştır. Televizyondaki şiddetin gerçekçi olduğuna dair inançların ise 8 yaşından 10 yaşına kadar azaldığı görülmüştür. Sözü edilen gelişim basamaklarının bu çalışmada kız ve erkek çocuklarda farklılaşmadığı görülmüştür. Eron ve arkadaşlarına (1983) göre, 1970'li yıllarda kadınların başrol oynadığı şiddet filmlerinin ve kadın hareketinin artması kız çocuklarının sosyalleşmesi üzerinde de etkili olmuş ve iki cinsiyet arasındaki fark kapanmıştır.

Televizyondaki karakterle özdeşim kuran oğlan çocuklarının saldırgan davranışlarının daha fazla olduğu, bunun yanı sıra çocuğun akademik başarısıyla popüler olup olmamasının da etkili olduğu görülmüştür. Akademik başarısı düşük ve arkadaşları tarafından sevilmeyen çocukların televizyon izleme sürelerinin ve özellikle saldırganlık içeren filmleri tercih etme oranlarının fazla olması bir kısır döngü oluşturmakta ve

davranış sürmektedir. Kız ve erkek çocuklarının 10 yaşına kadar TV programlarını gerçekçi buldukları, 10 yaşından sonra ise kızların, TV programlarını gerçekçi olduğuna erkekler kadar inanmadıkları görülmüştür (Eron ve ark., 1983; Eron ve Huesmann, 1984; Eron, 1982).

Üçüncü önemli boylamsal çalışmayı Huesmann ve arkadaşları (1984), Avustralya, Finlandiya, İsrail, Hollanda ve Polonya'da kültürlerarası olarak gerçekleştirmişlerdir. Amerika Birleşik Devletleri ile Finlandiya'da elde edilen bulgular karşılaştırıldığında, her iki ülkede de TV'de izlenen şiddetin hem zamandaş saldırganlıkla ilişkili olduğu; hem de gelecekteki saldırgan davranışı yordadığı bulunmuştur. Her iki ülkede de filmlerin gerçekçi olduğuna inanan, oyuncuyla özdeşim kuran, saldırganlık içeren düşleri ve eğer kız ise erkeksi davranışları olan, daha saldırgan bir anneye ve eğitim düzeyi düşük aileye sahip, okulda başarısız ve arkadaşları arasında sevilmeyen çocukların daha fazla saldırgan davranış gösterdikleri bulunmuştur (Huesmann ve ark., 1984).

Doğal ortamlarda saldırganlık ve TV arasındaki nedensel ilişkiyi araştıran alan deneylerinden birinde, Friedrich ve Stein, anaokulu çocuklarını 12 gün boyunca 3 farklı koşulda saldırgan davranışları açısından gözlemişlerdir. Koşullardan birinde şiddet içeren çizgi filmler, ikincide nötr filmler ve üçüncüde olumlu sosyal davranış içeren filmler gösterilmiştir. TV filmlerinin temel etkisi olmadığı görülmüş, ancak deneyin başlangıcında saldırganlık düzeyi yüksek olan çocuklar, nötr film izleyen gruptan anlamlı olarak farklılaşmış ve saldırgan davranışlarının daha da arttığı görülmüştür (Friedrich - Cofer ve Huston, 1986).

Fesbach ve Singer'in çalışmasında ise 7 yatılı okulun erkek öğrencilerine 6 hafta boyunca şiddet içeren ve içermeyen TV programları izletilmiş ve çalışma boyunca saldırgan davranış ölçümleri alınmıştır. Beklenene ters bir etki ortaya çıkmıştır. Okullardan üçünde, şiddet içermeyen filmleri izleyen çocukların, şiddet içerikli filmleri izleyenlere göre daha saldırgan oldukları görülmüştür. Anılan okullarda şiddet içerikli programların daha popüler olması şiddet içermeyen gruptaki öğrencileri engellemiş ve izledikleri programlardan hoşnutsuzluk duymalarına neden

olmuştur. Filmlerin çekiciliği kontrol edildiğinde ise şiddet içerikli film koşulundaki öğrencilerin daha fazla saldırgan davranış gösterdikleri bulunmuştur (Friedrich - Cofer ve Huston 1986; Freedman, 1984).

Leyens, Parke, Camino ve Berkowitz (1975) ve bir grup arkadaşları ABD'de ve Belçika'da yürütülen bir seri deney düzenlemişlerdir. Birbirine oldukça benzeyen bu deneylerden birinde, farklı binalarda barındırılan suçlu oğlan çocuklarından, bir binada yaşayan gruba şiddet içeren filmler, diğer binada yaşayanlara ise şiddet içermeyen filmler 5 gün süreyle gösterilmiş ve çocuklar, 14 saldırgan davranış açısından gözlenerek değerlendirilmiştir. Saldırgan davranış türleri; genel, kişiler arası, sözel ve fiziksel olarak belirlenmiştir. Saldırganlık içeren filmleri izleyen çocukların, filmi izledikleri hafta boyunca daha fazla saldırgan davranış gösterdikleri bulunmuştur. Filmlerin gösterilmesinden önce daha az saldırgan oldukları saptanan çocukların filmlerden daha fazla etkilendikleri; fakat, bir hafta sonra saldırganlık düzeylerinin başlangıçtakine döndüğü görülmüştür (Leyens ve ark. 1975).

Leyens ve arkadaşları (1975)'nin aynı binada yaşayan ve filmleri birlikte izleyen çocukların birbirlerinden etkilenmiş olabileceklerini istatistiksel analizde dikkate almamaları eleştirilmiştir. Ayrıca, çocukların başlangıçtaki saldırganlık düzeylerinin son ölçümle birlikte kovaryans analize alınmak yerine, aynı binadaki deneklerin yüksek ve düşük saldırganlık düzeyinde olarak gruplanması, Freedman (1984) tarafından eleştirilmiştir. Filmlerin çocuklar açısından çekicilikleri eşitlendiğinde ise şiddet filmini izleyen çocukların, daha film gösterilmeden önce zaten saldırgan çocuklar olarak belirlenmiş olacakları da deneyin problemli yönlerinden biri olarak gösterilmiştir (Freedman, 1984; Friedrich - Cofer ve Huston, 1986).

Konuyla ilgili olarak yapılan deneysel çalışmalar başlangıçta, tek yönlü açıklamaları destekler nitelikte sonuçlar vermiş; TV'de izlenen saldırgan içerikli yayınların saldırgan davranışa yol açtığı ileri sürülmüştür. Ancak, bazı araştırmacılara göre bu açıklama sadece reaktif saldırganlık için doğrudur (Geen, 1983).

Laboratuvar deneylerinin çoğu saldırgan davranışta model olarak öğrenmeyi incelemiş (Bandura, 1965; Bandura ve ark., 1963) ve elde edilen bulgular alan çalışmalarını destekler şekilde, şiddet içerikli yayınları izlemenin gerçek yaşamdaki saldırgan davranışa yol açtığını göstermiştir. Bandura'nın klasik deneyinde, oyuncak bebeği döven bir yetişkini gözleyen okulöncesindeki çocukların, böyle bir modeli gözlemeyen çocuklara göre daha saldırgan davrandıkları gösterilmiştir (Bandura ve ark., 1961; 1963). Çocukların modelin yaptıklarını sadece taklit etmedikleri arada, bir dizi sürecin rol oynadığı ileri sürülmüştür. İleri sürülen süreçlerden birincisi, çocuğun model alacağı davranışa dikkatinin çekilmesidir. İkinci aşamada çocuk, gözlediği davranışı kodlamaya ve yorumlamaya çalışmakta, üçüncü aşamada da modelin hareketlerinin aynısını tekrar üretmektedir. Modeli taklit sonucu çocuğun kendisinden ve çevresinden alacağı her tür ödül ise güdüsel süreci oluşturmaktadır. Çocuğun, saldırgan davranışı gelecekte sürdürüp sürdürmeyeceğini tayin eden süreç de bu son süreçtir (Geen, 1963).

Saldırganlık ve TV yayınları arasındaki ilişkiyi, yetişkinlerde ve çocuklarda inceleyen deneysel çalışmalar, iç geçerliklerinin yüksek olması nedeniyle kabul görürken (Berkowitz ve Donnerstein, 1982); sonuçların, deneycinin talep ettiklerine bağlı olarak ortaya çıkması, ortamın yapay olması, saldırganlığın ölçülme şekli (şok verme veya düğmeye basarak bir başka faaliyeti engelleme gibi) ve genellenebilirliğin az olması nedenleriyle de eleştirilmiştir (Freedman, 1984).

Son yıllarda TV'deki şiddetin saldırgan davranış üzerindeki etkisi bilişsel psikolojideki kavramlarla açıklanmaya çalışılmaktadır (Berkowitz 1984; Turner ve Layton, 1976; Turner ve Berkowitz, 1972; Huesmann, Eron, Klein, Brice ve Fischer, 1983). Araştırmacılar, çocuğun daha fazla saldırgan davranış gösterme olasılığını en çok etkileyen üç faktör belirlemişlerdir. Bunlar; çocuğun TV programlarındaki şiddeti ne derece gerçekçi bulduğu, oyuncuyla özdeşimi ve toplumda saldırgan davranışın ne ölçüde kabul gördüğüne dair inancıdır (Turner ve Layton, 1976; Berkowitz, 1984). Okulöncesindeki dönemde, olumlu sosyal davranışlar içeren oyunlar oynayan çocukların daha az

saldırgan olduğu; bunun aksine, saldırganlığa ilişkin fantazilerle davranışı bellekte tekrarlayan ve canlı tutan çocukların saldırgan davranma olasılıklarının fazla olduğu bulunmuştur. (Huesmann ve ark., 1983). Thomas ve Drabman (1975), TV'de şiddet içerikli filmler izleyen çocukların, diğer çocukların saldırgan davranışlarına karşı daha hoşgörülü olduklarını ve sözkonusu davranışı kurallara uygun bir davranış olarak kabul ettiklerini göstermişlerdir.

Huesman ve arkadaşları (1983), ilkokul ikinci ve üçüncü sınıfta okuyan ve TV'de şiddet içerikli filmler izleyen 170 öğrenciyi iki gruba ayırmışlardır. İki yıl süreyle deneysel gruptakiler TV'deki şiddetin gerçekçi olmadığına ve saldırgan davranışın, gerçek dünyada, evrensel ve kabul edilebilir bir davranış olmadığına ilişkin eğitim almışlardır. Kontrol grubundakiler ise şiddet içermeyen filmler izlemişler ve aynı eğitim süresini neşeli konuşmalarla tamamlamışlardır. Eğitim süresince ayrıca, deneysel gruptakilerden TV'deki şiddetin olumsuz yönleri üzerinde konuşma yapmaları ve yazılar hazırlamaları istenmiştir. İki yıllık eğitim boyunca yapılan ara değerlendirmeler deneysel grupta saldırgan davranışın azaldığını göstermiş ve eğitimin sonunda şiddet filmleri izleme yanısı olan çocukların tutumlarını değiştirdikleri görülmüştür. Tutumlarında en çok değişim olan ve TV oyuncusuyla en az özdeşim kuran çocukların saldırganlığı en düşük düzeye inmiştir (Huesman ve ark., 1983).

Kuramsal açıklamalar ve görgül araştırma bulguları birlikte ele alındığında TV ile saldırgan davranış arasındaki ilişkide iki yönlü modelin desteklendiği görülmektedir. Yani; başlangıçta izlenen şiddet filmleri daha sonraki saldırgan davranışı yordayabileceği gibi, başlangıçtaki saldırgan davranışlar daha sonra şiddet filmleri izleme yönündeki tercihleri de yordayabilmektedir (Friedrich-Cofer ve Huston, 1986). Berkowitz (1984), araya giren ve etkileşen değişkenleri de hesaba katarak daha eksiksiz bir model geliştirme yoluna gitmiş ve gözlenebilir saldırgan davranışın ortaya çıkmasını kolaylaştıran değişkenlerden söz etmiştir. Berkowitz (1984)'e göre, izlenen davranışın birey tarafından "saldırgan davranış" olarak tanımlanıp tanımlanmaması, filmde deneğin dikkatini çeken

diğer saldırgan düşünceler, denegin, filmin kahramanıyla özdeşleşmesi ve şiddet içeren düşleri, izlenen saldırganlığın doğrulanabilir olup olmaması, şiddetin izlenmesinden sonra potansiyel olarak saldırganlığın yöneltilebileceği bir hedefin olup olmaması ve izlenen olayın ne derece gerçekçi olduğu gibi bilişsel ve çevresel faktörler ile bireyin özellikleri saldırganlık ve TV arasındaki ilişkiyi farklı şekillerde etkilemektedir. Ayrıca Berkowitz (1984), gerçek yaşamdaki şiddet olaylarının televizyon, radyo ve gazete gibi kitle iletişim araçlarından duyurulmasının, haberden bir süre sonra toplumda benzeri olayların artmasında payı bulunabileceğini belirtmiştir. Bunun, TV'deki şiddetin toplumun saldırganlığa toleransını artıracığı ve çocukların, saldırgan davranışı bir çözüm yolu olarak öğrenecekleri tarzındaki kaygılar kadar önemli olduğunu da ileri sürmektedir.

Sonuç :

Şiddet içeren televizyon yayınları ile çocukların saldırgan davranışları arasında doğrusal ve doğrudan bir ilişkinin kesinlikle var olduğunu söylemek bugüne kadar elde edilen araştırma bulguları ışığında hemen hemen imkansız gibi görülmektedir. Deneysel çalışmalarda yalnızca tek bir saldırgan davranış türünün incelenmiş olması ve deneyicinin taleplerinden dolayı denegin dikkatinin incelenen davranışa yönelmiş olması çocukların normal ortamda vereceklerinden daha saldırgan bir tepki göstermelerine yol açabilir. Bunun yanı sıra alan deneyleri ve bolamsal çalışmalarda ise saldırgan davranışın ölçülmesi de yine sorun yaratmaktadır. Çocukların saldırgan davranışları hakkında gözlenerek, arkadaşlarına ve ebeveynlerine sorularak veya kendilerine verilen ölçekler doldurtularak bilgi alınmaktadır. Her ölçme biçiminin kendine özgü eksiklikleri olduğu bilinmektedir. Bu ölçümlerin hepsinin bir arada yer aldığı çalışmalarda bile davranış değerlendirme durumunda olan kişinin dikkatini, saldırgan davranışı kaydetmeye yönelmiş olması da önemli bir problemdir. Bu nedenle bir ortamda belli bir süre içinde çocuğun ne kadar saldırgan davranış gösterdiği değil de, gözlenen saldırgan davranışın ve olumlu sosyal davranışın birbirlerine oranı daha değerli bir ölçüm olacaktır.

Televizyondaki hayal ürünü çizgi filmlerin çocukların yaratıcılığını artırdığı, bazı şiddet içeren çizgi filmlerde kahramanın doğrunun ve haklının yanında yer aldığı ve verilmek istenen asıl mesajın bu olduğu göz ardı edilmemelidir. Şiddet içerikli filmlerde görülen saldırgan davranışı gerçek yaşamda taklit etmeye çalışan okulöncesi dönemdeki çocuklar için bunun bir oyun olduğuna ve ergenlikteki saldırgan davranışlarla doğrudan ilişkili olmadığına da dikkat edilmelidir. Çocukken saldırgan davranışlar gösteren bir ergenin ergenlikte de aynı davranışı sürdürmesi; bunu, sosyal problemlerin çözümünde bir yol olarak öğrendiği anlamına gelmemelidir.

Araştırmacıların yorumlarında dikkati çeken bir nokta da, çocukların gerçek yaşamda TV'de yalnızca şiddet içerikli film izledikleri şeklinde bir kabulden hareket etmeleridir. Oysa, toplam televizyon izleme süresiyle şiddet içerikli filmler arasında yüksek bir korelasyon olduğunu araştırmacılar kendileri belirtmektedirler (Geen, 1983; Pervin, 1984). O halde bu durum, çocukların yalnızca şiddet içerikli olanları değil, olumlu sosyal davranışların yer aldığı filmleri de izlediklerini gösterir. Aynı şekilde, bütün araştırmacılar, zekanın, okul başarısının, yaşın, farklı çocuk yetiştirme tutumlarının, saldırganlığa karşı tutumların, ailedeki iletişim biçiminin, izlenen şiddetin ne derece gerçekçi olarak algılandığının, saldırganlık içeren düşlerin, cinsiyet rolünü benimsemenin, doğuştan gelen saldırgan eğilimlerin ve sosyal sınıfın etkili olabileceğini kabul etmekle birlikte açıklamalarında bu değişkenlerin bazılarını ağırlıklı olarak yer vermemektedirler.

Sonuç olarak, rasgele seçilen iki çocuktan birinin saldırgan bir birey olmasının TV'de izlediği şiddet içerikli yayınlara bağlı olmayacağı, fakat böyle bir yaşantının saldırgan davranma olasılığını etkileyebileceği ileri sürülebilir. Televizyon ve saldırganlık arasındaki ilişki incelenirken çocuğun izlediği şiddet filmlerinin içeriği, çocuğun doğuştan getirdiği özellikler ve kişilik özellikleri ile ailenin yapısı nitelik ve nicelik açısından sistematik olarak araştırılmalıdır. Bunun yanı sıra çocukların TV'deki şiddet içerikli filmlerden etkilendikleri görülse bile bunun gözlenebilir davranış şekline dönüşmesinde etkili olan

durumsal değişkenlerin önemi ve davranışın gerçekten ne kadar
sırdığı de dikkate alınmalıdır.

KAYNAKLAR

Bandura, A. (1965). Influence of models' reinforcement contingencies on the acquisition of imitative responses. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1, 589-595.

Bandura, A.; Ross, L.; Ross, D. (1963). Imitation of film - mediated aggressive models. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 63, 575-582.

Bandura, A.; Ross, D.; Ross, D. (1961). Transmission of aggression through imitation of aggressive models. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 63, 575-582.

Berkowitz, L. (1984). Some effects of thoughts on Anti - and Prosocial influences of media events: A cognitive-neoassociation analysis. *Psychological Bulletin*, 95 (3), 410-427.

Berkowitz, L. (1974). Some determinants of impulsive aggression: The role mediated associations with reinforcements of aggression. *Psychological Review*, 81, 165-176.

Berkowitz, L.; Donnerstein, E. (1982). External validity is more than skin deep: Some answers to criticisms of laboratory experiments. *American Psychologist*, 37 (3), 245-257.

Eron, L. D. (1982). Parent-child interaction, television violence, and aggression of children. *American Psychologist*, 37 (2), 197-211.

Eron, L. D. (1980). Prescription for reduction of aggression. *American Psychologist*, 33 (3), 244-252.

Eron, L. D. (1963). Relationship of TV viewing habits and aggressive behavior in children. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 67 (2), 193-196.

Eron, L. D.; Huesmann, L.R. (1984). Television violence and aggressive behavior. *Advances in Clinical Child Psychology*, 7, 35-55.

Eron, L. D.; Huesmann, L. R.; Brice, P.; Fischer, P.; Mermelstein, R. (1983). Age trends in the development of aggression, sex typing, and related television habits. *Developmental Psychology*, 19 (1), 71 - 77.

Eron, L. D.; Huesmann, L. R.; Lefkowitz, M. M.; Walder, L. O. (1972). Does television violence cause aggression? *American Psychologist*, 27, 253-263.

Freedman, J. L. (1984). Effect of television violence on aggressiveness. *Psychological Bulletin*, 96 (2), 227-246.

Friedrich - Cofer, L.; Huston, A. C. (1986). Television violence and aggression: The debate continues. *Psychological Bulletin*, 100 (3), 364-371.

Geen, R. G. (1983). Aggression and television violence. R. G. Geen, E. I. Donnerstein (Eds.), *Aggression: Theoretical and empirical reviews (Vol. 2) Issues in research*. Academic Press.

Huesmann, L. R.; Eron, L. D.; Klein, R.; Brice, P.; Fischer, P. (1983). Mitigating the imitation of aggressive behaviors by changing children's attitudes about media violence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44 (5), 899 - 910.

Huesmann, L.R.; Lagerspetz, K.; Eron, L. D. (1984). Intervening variables in the TV violence - aggression relation : Evidence from two countries. *Developmental Psychology*, 20 (5), 746-775.

Leyens, J. P.; Parke, R. D.; Camino, L.; Berkowitz, L. (1975). Effects of movie violence on aggression in a field setting as a function of group dominance and cohesion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 32, 346-360.

Mummerday, A. (1988). *Aggressive Behavior*. M. Newstone, W. Strobe, J. P. Codol G. M. Stephenson (Eds.), Introduction to social psychology. A European perspective. Basil Blackwell Ltd.

Pervin, L. A. (1984). *Current controversies and issues in personality (2 nd ed.)*, John Wiley and Sons Inc.

Rubinstein, E. A. (1983). Television and behavior: Research conclusions of the 1982 NIMH report and their policy implications. *American Psychologist*, 38, 820 - 825.

Sears, D. O.; Freedman, J. L.; Peplau, L. A. (1985). *Social Psychology* (5 th ed.), Prentice - Hall Inc : London.

Singer, J. L.; Singer, D. G. (1983). Psychologists look at television: Cognitive, developmental, personality and social policy implications. *American Psychologist*, 38, 826-834.

Thomas, M. H.; Drabman, R. S. (1975). Toleration of real life aggression as a function of exposure to televised violence and age of subject. *Merrill - Palmer Quarterly*, 21 (3), 227 - 232.

Turner, C. W.; Berkowitz, L. (1972). Identification with film aggressor (Covert role taking) and reactions to film violence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 21, 256-264.

Turner, C. W.; Layton, J. F. (1976). Verbal imagery and connotation as memory induced mediator of aggressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 33, 755-763.

Zillman, D. (1971). Excitation transfer in communication - mediated aggressive behavior. *Journal of Experimental Social Psychology*, 7, 419-434.